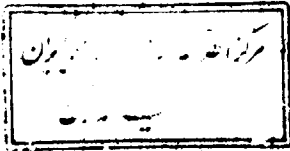

۲۷۳۹۸

۱۶ / ۱۰ / ۱۳۷۸

دانشگاه تهران

دانشکده حقوق و علوم سیاسی

اندیشه سیاسی اخوان المسلمین

استاد راهنما: دکتر عبدالرحمن عالم

استاد مشاور: دکتر احمد مؤثقی

نگارش: براتعلی فریدونی

سال تحصیلی ۷۸-۷۷

۰۴۵۲۰

۲۷۳۹۸

«بسمه تعالی»

پیشگفتار

همزمان با شکوفایی علم و فرهنگ در میان مسلمانان در قرن چهارم هجری و نیز بروز پاره‌ای اشکالات مذهبی و سیاسی و اجتماعی، جماعتی از دانشمندان، انجمنی سرّی گرایش شیعی و با مقاصد سیاسی بنیان گذاشتند. نام این گروه سرّی اخوان‌الصفا و خلّان‌الوفاء بود. آنان اندیشه‌های فلسفی، اخلاقی، سیاسی و اجتماعی رایج زمانه را با شیوه‌ای علمی و روان در مجموعه‌ای با عنوان رسائل اخوان‌الصفا و به قلم جماعتی از نویسندگان گروه عرضه داشتند. رسائل دائرة المعارفی است از علوم و فنون عصر اخوان‌الصفا و در آنها شاخه‌های علوم ریاضی، منطق، علوم طبیعی، الهیات و حکمت عملی در مجموعه‌ای مرکب از پنجاه و دو رساله توضیح داده شده است. به رسائل اخوان‌الصفا، رساله‌ای به نام الرسالة الجامعة ضمیمه شده است که تلخیص پنجاه و دو رساله، مزبور است.

طبقه‌بندی علوم، طرق کسب معرفت، مباحث مابعدالطبیعة، مباحثی در زمینه طبیعت، علم اعداد، هندسه، موسیقی، ستارگان، فیزیک و شیمی و روان‌شناسی و ... و به ویژه مباحث سیاسات در زمینه دین و ملک، دولت و تقسیمات آن، عوامل زوال، اوج و انحطاط دولت و ارکان آن، مدینه و اهالی مدینه و سایر مباحث در قلمرو سیاست، در رسائل اخوان‌الصفا دقیق، شیوا و علمی بیان گردیده است.

ذکر این نکته لازم است که هدف اخوان‌الصفا صرفاً هدفی علمی نبوده، بلکه تلاشهای علمی آنان در راه اغراض سیاسی بود. تشکیل دولت «اخوان‌الصفا و خلّان‌الوفاء» هدف عمده و اصلی آن گروه به شمار می‌رفته است.

آنها تشکیل دولت مورد نظر خود را با پرورش یاران شایسته و لایق عملی می‌دانستند. نوع آموزشها و تعالیم آنان گویای این غرض سیاسی آنان است.

اندیشه‌های این گروه تأثیراتی خاص در حوزه‌های فلسفی، اخلاقی، سیاسی و اجتماعی زمانهای بعد از ایشان بر جای گذاشته است که امید است با آشنایی عالمانه و محققانه به اندیشه‌های سیاسی و اجتماعی این گروه و بهره‌گیری از آن اندیشه‌ها بتوان گامی برای پاسخگویی به مشکلات فکری موجود بر سر راه جوامع اسلامی و به ویژه در شرایط خاص فکری بعد از انقلاب اسلامی برداشت.

بر خود لازم می‌دانم از راهنمایهای علمی اساتید محترم راهنما و مشاور آقایان دکتر عالم و دکتر موّقی تقدیر و تشکر نمایم. بی‌شک کمکهای علمی آنان مرا در انجام این پروژه علمی یاری زیادی نموده است. همچنین لازم است از مسئولین و دست‌اندرکاران واحد تدوین اندیشه سیاسی، مرکز تحقیقات علوم اسلامی قم که فرصت بهره‌گیری از امکانات آن واحد را در اختیارم قرار دادند، تشکر و قدردانی می‌نمایم.

فهرست مطالب

عنوان صفحه

مقدمه ۸

فصل اول: شناسایی اخوان الصفا و اوضاع سیاسی، اجتماعی و فرهنگی دوره آنها

بخش ۱. شناخت اخوان الصفا

الف - هویت اخوان الصفا ۱۱

ب - نویسندگان رسائل اخوان الصفا ۱۲

ج - تاریخ رسائل اخوان الصفا ۱۷

د - هدف اخوان الصفا ۱۸

بخش ۲. اوضاع سیاسی، اجتماعی دوره اخوان الصفا

الف - تحولات حکومت و خلافت تا قرن چهارم هجری ۲۱

ب - حکومت‌های ایرانی در مقابل خلافت ۲۴

ج - اوضاع فرهنگی دوره اخوان الصفا ۳۱

فصل دوم: مبانی فکری اندیشه سیاسی اخوان الصفا:

بخش ۱. معرفت‌شناسی اخوان الصفا

الف - اهمیت معرفت‌شناسی ۳۷

ب - شناخت حسی ۳۷

۱) حواس پنج‌گانه ۴۲

ج - معرفت عقلی ۴۳

(۱) تعریف عقل ۴۳

(۲) رابطه عقل و نفس ۴۵

(۳) اهمیت عقل از دیدگاه اخوان الصفا ۴۷

(۴) انواع عقل ۴۸

د - شناخت نفسی ۴۹

ه - شناخت علمی ۵۲

انواع علوم ۵۳

- فلسفه در نزد اخوان الصفا ۵۳

(۱) ریاضیات ۵۵

الف) عدد ۵۵

ب) هندسه ۵۷

ج) نجوم ۵۸

د) موسیقی ۵۸

(۲) منطقیات ۶۲

(۳) طبیعیات ۶۲

(۴) علوم الهی ۶۶

(۵) ارزش علوم و دانشها ۶۸

(۶) تجارب ۶۹

بخش ۲. هستی‌شناسی

الف) نظام سلسله مراتبی هستی ۷۰

(۱) خالق هستی ۷۲

(۲) عقل کلی ۷۳

(۳) نفس ۷۴

۵	فهرست
۷۷	(۴) هیولی
۸۰	(۵) طبیعت
۸۲	(۶) افلاک
۸۶	(۷) ارکان چهارگانه
۸۷	(۸) موجودات مرکب یا موجودات سه گانه

بخش ۳. انسان‌شناسی سیاسی:

۹۰	الف) ضرورت بحث از انسان
۹۱	ب) جایگاه انسان در نظام خلقت
۹۴	ج) نفوس انسان و مراتب آن
۹۹	د) مراتب انسانها
۱۰۱	(۱) مرتبه خواص
۱۰۲	(۲) مرتبه عوام
۱۰۳	(۳) مرتبه متوسطین
۱۰۵	ه) نیاز انسان به زندگی اجتماعی
۱۱۱	(۱) کمال‌جویی انسان
۱۱۲	(۲) سعادت خواهی
۱۱۵	و) علل گوناگونی اخلاق و طبایع انسانها

فصل سوم: اجتماع مدنی

۱۲۲	بخش ۱. مدنی بودن انسان
۱۲۵	بخش ۲. اقسام اجتماعات
۱۲۷	الف) انواع مدینه
۱۲۸	(۱) مدینه فاضله

۱۳۱ (۲) ارکان مدینه فاضله

فصل چهارم: ضرورت‌های اجتماع انسان

۱۳۷ بخش ۱. زیست اجتماعی انسان

۱۴۵ بخش ۲. طبقات اجتماعی

۱۴۸ بخش ۳. انواع صناعات و مشاغل

۱۵۰ بخش ۴. مراتب صناعات

فصل پنجم: سیاست در نگاه اخوان‌الصفاء

۱۵۵ بخش ۱. منشاء سیاست در دیدگاه اخوان‌الصفاء

بخش ۲. انواع سیاست

۱۶۴ الف) سیاست نبوی (کشورداری پیامبران)

۱۶۵ ب) سیاست ملوکیه (کشورداری شهریاران)

۱۶۷ ج) سیاست عامیه (کشورداری توده)

۱۷۲ د) سیاست خاصه (خانواده‌داری)

۱۷۶ ه) سیاست ذاتیه (خودشناسی)

۱۷۹ بخش ۳. تحلیلی بر تقسیم‌بندی اخوان‌الصفاء از علم سیاست

فصل ششم: دولت در اندیشه اخوان‌الصفاء

۱۸۲ بخش ۱. جایگاه دولت و تعریف آن

۱۸۶ بخش ۲. نظریه‌های خاستگاه دولت

۱۸۶ الف) نظریه خاستگاه الهی دولت

فهرست ۷

ب) نظریه زور ۱۸۷

ج) نظریه ژنتیک ۱۸۸

د) نظریه طبیعی دولت ۱۸۹

ه) نظریه قرارداد اجتماعی ۱۹۱

بخش ۳. شکل‌گیری دولت در اندیشه اخوان‌الصفا ۱۹۵

بخش ۴. تحوّل دولت ۲۰۳

بخش ۵. نظام‌های سیاسی در دیدگاه اخوان‌الصفا

الف) امامت و خلافت و وظائف دولت ۲۰۹

ب) سلطنت و پادشاهی و وظائف دولت ۲۱۷

نتیجه‌گیری ۲۲۸

مقدمه:

شرایط سیاسی و اجتماعی قرن چهارم هجری شرایطی ویژه برای مسلمانان است زیرا از یک طرف زندگی سیاسی مسلمانان دچار فساد و تباهی شده و دستگاه خلافت رو به انحطاط گذاشته بود و از طرف دیگر دوره پیشرفت و رشد علوم عقلی و حکمت بود. تبادلات علمی مسلمانان یا سایر جوامع گسترش یافته و ترجمه‌های فراوانی از زبانهای فارسی، هندی، سریانی و یونانی به زبان عربی صورت گرفته و حیات عقلانی مسلمانان را تحت تأثیر قرار داده بود. آثار فراوان علمی این دوره گواه این تغییر و تحوّل عقلی است.

رسایل پنجاه و دوگانه اخوان‌الصفاء از استوارترین آثار علمی و فلسفی این دوره است که هم حیات سیاسی متزلزل آن دوره و هم نظام سیاسی خاص را براساس نظام مندی عقلی و فلسفی خاص ترسیم می‌کند. گروه فلاسفه اخوان‌الصفاء اندیشه‌ورزانی هستند که با تأثیر از اندیشه‌های یونان، بویژه اندیشه‌های فیثاغورثی با نظام سیاسی موجود به ستیز برخاسته و برای تحقق نظام سیاسی مورد نظر خویش در زمینه سیاست، دولت، رابطه فرد و دولت و جامعه و مباحث دیگر جامعه‌شناسی به اندیشه‌ورزی پرداخته‌اند.

این گروه در زمینه شکل‌گیری دولت زوال و انحطاط آن، عدالت، سعادت رابطه سیاست و شریعت، طبقات اجتماعی، حکومت و حاکمیت، رئیس فاضل، عوامل وفاق و همبستگی و دولت ایده‌آل، دارای اندیشه‌هایی بدیع هستند که بازشکافی عمیق و ژرف اندیشه آنان با قرائتی جدید امری ضروری جهت آشنایی با منابع اصیل فلسفه سیاسی اسلام است و نیز گامی مهم برای پاسخگویی به بحرانهای فکری موجود در جوامع اسلامی.

بازشناسی اندیشه‌های آنها را با این فرضیه آغاز کرده‌ایم که اخوان‌الصفاء تحت تأثیر فلسفه یونان و از طریق تلفیق دین و عقل، برای پاسخگویی به جریانهای فکری - مذهبی زمانه خویش، به اندیشه‌ورزی در زمینه سیاست، دولت و جامعه و آرمانهای دولت پرداخته‌اند.

تأکید اغلب پژوهشهای انجام گرفته در مورد اخوان‌الصفاء بر مشرب اخلاقی و عرفانی آنان است و نیز پژوهشهایی پراکنده با نگرش تربیتی و نیز توجه آنان به طبیعت و نجوم و اعداد انجام گرفته است. مثلاً در مورد طبیعت از دیدگاه آنان، دکتر سید حسین نصر بخشی از کتاب خویش در زمینه طبیعت را

به بررسی آراء آنان اختصاص داده است. و یا دکتر علی اصغر حلبی گزیده‌ای از رسائل اخوان الصفا را در موضوعات مختلف به چاپ رسانده است.

ترجمه‌ای از رسائل اخوان الصفا با عنوان مجمل الحکمة از محمد تقی دانش پژوه منتشر شده است. پژوهشهایی با نگرش سیاسی تنها در حدّ ارائه نظرات آنها و به ویژه از رساله جامعه آنان انجام گرفته است که بسیار مختصر و تنها در حدّ بیان عنوانهای سیاسی به کار رفته در رسائل آنان است. تحقیقاتی سیاسی از طرف برخی دانشمندان غربی و مصر انجام گرفته است که ندرتاً در ایران یافت می‌شود.

اساساً می‌توان ادّعا کرد که در ایران اهتمام خاصی به اندیشه‌های سیاسی اخوان الصفا وجود نداشته است، در مقالاتی از مرحوم دکتر عنایت تأکیدی فشرده بر آراء سیاسی آنان شده است که در بخشی اکتاب ایشان در مورد اندیشه‌های فلاسفه اسلامی به آراء آنان اشاره‌هایی شده است و نیز مقاله‌ای از ایشان در مجله اطلاعات سیاسی - اقتصادی به چاپ رسیده است.

پژوهش حاضر با گستردگی و دقت نظر به کار رفته تا حدّ امکان، گامی نو در شناساندن اندیشه‌های این گروه است. امید است این تحقیق روزنه‌هایی از تحقیقات افزون‌تر را به روی پژوهشگران باز نماید.

در این پژوهش از روش جمع‌آوری اطلاعات در کتابخانه و از روش تحقیق توصیفی و تحلیل محتوا استفاده شده است.

منبع پژوهش متون اخوان الصفاست که ابتدا موضوعات مورد نظر تک‌نگاری شده و براساس فیش‌های موضوعی به تدوین و تحلیل آراء آنان اقدام گردیده است.

ضمناً از پژوهشها و کتب و آثاری که در زمینه آراء آنان تدوین گردیده، نیز استفاده شده است. در عرصه اندیشه سیاسی اسلام، این اثر آغازی است برای معرفی اندیشه‌های اخوان الصفا، نقد و بررسی محققان و پژوهشگران و منتقدان را به دیده منت نهاد، و بر همه آنان درود می‌فرستم.

فصل اول

شناسایی اخوان الصفا و اوضاع سیاسی، اجتماعی و فرهنگی دوره آنها

شناخت اخوان الصفا

الف) هویت اخوان الصفا

هویت انجمن سرّی اخوان الصفا چیست؟ نویسندگان رسائل اخوان الصفا کیانند؟ زمان و مکان تألیف رسائل کی و کجا بوده است؟ بر چه مرام و عقیده‌ای سیر کرده‌اند؟ آیا از شیعیانند و اگر شیعه هستند از کدام فرقه شیعه؟ آیا از متّصوفه و اسماعیلیانند؟ اهداف و برنامه‌های آنان چه بوده و اصلاً چرا فعالیت‌های علمی و سیاسی آنان سرّی و غیر علنی بوده است؟ و ... و نهایت اینکه اندیشه و آراء سیاسی آنان چیست؟ این سؤالات و دهها سؤال نظیر اینها همواره ذهن محققان را از قرون گذشته و حال درباره اخوان الصفا به خود مشغول داشته است و گرچه تاکنون نیز نتیجه تحقیقات درباره این گروه به نظری قطعی نینجامیده است، ولی به جرئت می‌توان ادعا کرد که مجموعه رسائل اخوان الصفا دریایی است از علوم متداول زمانه اخوان الصفا و از نوادر منابع اسلامی است، که در عرصه اخلاق و کلام و تعلیم و تربیت و سیاسات به سان درّی گرانبه‌تر می‌درخشد که هیچ محقق و اندیشمند و فیلسوف سیاسی از آن بی‌نیاز نیست و به واقع دریایی از علوم و معرفت بشری در رسائل اخوان الصفا نهفته است که هر باب آن تحقیقی جداگانه و تفحصی عمیق می‌طلبد. اخوان الصفا یکی از نهضت‌های مهم فکری سیاسی قرن چهارم هجری است. این نهضت در نزدیک کردن حکمت یونانی و دین اسلام استوارترین قدم‌ها را برداشته است.^(۱) اخوان الصفا از سیاست و نظامات حکومتی به دقت بحث کرده‌اند. ولی این جنبه کمتر مورد توجه محققان و اندیشمندان قرار گرفته است. اخوان الصفا به دلیل اینکه انجمن سرّی بوده‌اند و فعالیت‌های علمی و سیاسی آنان پنهانی و با اصول مخفی‌کاری به پیش می‌رفته، شناخت هویت مؤلفان این مجموعه با اشکالاتی روبرو است و درباره هویت نویسندگان رسائل اخوان الصفا اختلاف نظر وجود دارد. و به دقت نمی‌توان اظهار نظر کرد و در طول قرون گذشته

۱- صفا، ذبیح‌الله، تاریخ علوم عقلی در تمدن اسلامی، چاپ پنجم، تهران: انتشارات دانشگاه تهران، سال ۱۳۷۴، ص ۲۹۶.

مؤلفان و زمان و مکان دقیق این گروه به طور قطع مشخص نشده است و اظهار نظرها در مورد این گروه گاه متناقض و از هماهنگی و وحدت نظر برخوردار نمی باشد.

آنچه که بدیهی و روشن است رسائل اخوان الصفا از مهم ترین میراث اسلامی و حتی مهمترین میراث عالم است که مجموعه ای از افکار و دیدگاههای متعدد، برگرفته از کتب سماوی و غیر سماوی و از فلسفه اسلام و یونان در آن گردآوری شده است. گرچه هدف این نوشته پژوهشی تاریخی در زندگی و آثار و مؤلفان این گروه نمی باشد، ولی به نظر می رسد بررسی اجمالی دیدگاهها در مورد این گروه و نیز بیان شرایط سیاسی و اجتماعی عصر این گروه امری لازم و ضروری است.

ب) نویسندگان رسائل اخوان الصفا

همانگونه که گفته شد در اینکه جماعت اخوان الصفا چه کسانی هستند؟ ابهامی است که در تاریخ اسلامی نظری قطعی بر روی آن وجود ندارد. هویت این گروه همواره میدان بحث و جدل و حدس و گمانها بوده است گروهی بر این عقیده هستند که آنان اسماعیلی مذهب بوده و یکی از ائمه اسماعیلی بنام احمد بن عبدالله بن محمد المکتوم بن جعفر الصادق نویسنده رسائل اخوان الصفاست. از رسائل اخوان الصفا ترجمه ای به زبان فارسی که به اهتمام میرزا محمد ملک در ۱۳۰۴ ق انجام گرفته است، شرح حال و کیفیت تألیف رسائل توسط احمد بن عبدالله بدین صورت بیان گردیده است.

«بعد از شهادت امام رضا علیه السلام مأمون عباسی به علوم فلاسفه یونان ملتفت شد احمد پنجاه و یک رساله اخوان الصفا را نوشته بدون نام خود نزد مأمون فرستاد مأمون دانست که روی زمین از علمای آل محمد خالی نیست و احمد در سرّ حال کوشیده به لباس تا جران گاهی در کوفه و گاهی در سلّمیه و گاهی در «سرّ من رأی» بود تا آنکه در سلّمیه وفات یافت.^(۱)

طبق این نقل قول تعداد رسائل اخوان الصفا پنجاه و یک رساله است که رساله ای به نام جامعه و جامعه الجامعة به آن ضمیمه شده است که خلاصه ای است از مجموع پنجاه و یک رساله.

در مورد تاریخ ترجمه رسائل به زبان فارسی، آن را به عهد امیر تیمور گورکانی نسبت می دهد

می گوید:^(۲)

۱- ترجمه رسائل اخوان الصفا، به اهتمام میرزا محمد ملک - بی تا، بی جا، بی نا.

۲- همان.

احمد حاصل این پنجاه و یک رساله را در یک رساله نوشته، نامش جامعه گذاشته و رساله دیگر موسوم بجامعه الجامعة نوشته و این هر دو رساله عزیز الوجودند و در عهد امیر تیمور گورکان لب لباب رسائل اخوان الصفا به فارسی ترجمه گردید.^(۱)

احمد بن عبدالله در سال ۱۹۸ هـ در محلی به نام سلمیه از بلاد سوریه به دنیا آمد و در سال ۲۶۵ هـ از دنیا رفته است. کسانی که احمد بن عبدالله مکتوم را نویسنده و مؤلف رسائل اخوان الصفا می‌دانند، انگیزه او را برای نوشتن این مجموعه عظیم علمی و فلسفی نگرانی او از گمراهی مسلمانان به دلیل برنامه‌های ضد شیعی عباسیان به ویژه مأمون و هارون الرشید، بعد از به شهادت رساندن امام موسی کاظم علیه السلام و امام رضا علیه السلام می‌دانند. زیرا خلفای عباسی گمان می‌کردند با به شهادت رساندن این دو امام معصوم علیهم السلام، زمینه به طور کامل برای دخل و تصرف و تغییر در شریعت محمدی صلی الله علیه و آله و سلم و متمایل کردن مردم به فلسفه و علم یونانی فراهم شده است.^(۲) و احمد بن عبدالله جهت نجات دین از گمراهیها و انحراف فکری مردم و آگاهی بخشی به آنان از زخارف و پیرایه‌های عباسیان به اسم دین؛ به شریعت پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم اقدام به تدوین رسائل اخوان الصفا نموده است و اهتمام او در این رسائل، جمع‌آوری علوم و حکمتها و معارف الهی و فلسفی و شریعت بوده است.

ادریس عمادالدین یکی از مورخین قرن نهم هجری در کتاب خویش به نام *عیون الاخبار* تألیف رسائل اخوان الصفا را به احمد بن عبدالله نسبت داده و می‌گوید:

احمد بن عبدالله از انحراف مسلمانان از شریعت محمدی به علوم فلاسفه یمناک شده و لذا رسائل اخوان الصفا را تألیف نمود و در آن علوم و حکمت و معارف الهی و فلسفی و شرعی را گردآوری نمود.^(۳) سپس ادریس عمادالدین به علت و هدف تألیف رسائل نیز اشاره نموده و می‌گوید: علت تألیف رسائل توسط احمد بن عبدالله، اتمام حجت بر مأمون و طرفداران او به دلیل انحراف آنها از علوم نبوی است. اقوال و دلایل دیگری نیز بر انتساب تألیف رسائل اخوان الصفا به احمد بن عبدالله وجود دارد که به دلیل پرهیز از اطاله کلام از ذکر آنها چشم‌پوشی می‌شود.

۱- همان.

۲- عارف تامر، رسائل اخوان الصفا، بیروت، منشورات عویدات، بی تا، ص ۱۶.

۳- ادریس عمادالدین، عیون الاخبار - المجلد الرابع - به نقل از همان، مقدمه.

دیدگاه دیگر در مورد ماهیت نویسندگان اخوان الصفا، دیدگاهی است که آنان را گروهی از فلاسفه قرن چهارم می‌داند که به دلیل همدلی و هم‌فکری بین این گروه برای اهداف علمی و سیاسی و فرهنگی اقدام به تألیف رسائل نموده‌اند.

این دیدگاه از اهمیت تاریخی بیشتری برخوردار است. و اشتها علمی و سیاسی اخوان الصفا هم به فعالیت جمعی و تشکّل گروهی آنان است و به نوعی آنان را می‌توان در شمار گروههایی که دارای تشکّل حزبی و گروهی بوده‌اند به حساب آورد.

قبل از ادامه بحث از گروه نویسندگان اخوان و فلاسفه‌ای که در تاریخ از آنان به عنوان نویسندگان این مجموعه علمی نام برده شده است، لازم به ذکر است که معمولاً در جهان اسلام فعالیت‌های علمی غالباً فردی بوده و آثار علمی در قالب کار گروهی و جمعی کمتر به چشم می‌خورد و اخوان الصفا در تاریخ علمی اسلام از نادر گروهی هستند که فعالیت علمی آنان تشکیلاتی بوده است. موضوعات مختلف علمی را در رسائل اخوان الصفا، افراد مختلف به رشته تحریر درآورده‌اند و شیوه علمی آنان مبتنی بر عمل گروهی بوده است. و نیز شیوه علمی آنان متأثر از هدف سیاسی آنان است که تحقق آن را در سایه عمل گروهی و تشکیلاتی می‌دانستند. این شیوه‌ای پسندیده است که در حوزه‌های پژوهش علمی و دینی ما کمتر به آن توجه شده است و الگویی است از میراث علمی جهان اسلام و اندیشمندان اسلامی برای مطالعات و پژوهش. به هر حال در دیدگاه دوم در بین این محققان، برخی از متقدمان و برخی از متأخران رسائل اخوان الصفا را به جمعی از علمای بصره نسبت داده‌اند.^(۱) چون نویسندگان رسائل اسامی خویش را کتمان می‌نمودند و لذا تعیین قطعی اسامی آنها همواره مورد اختلاف نظر بوده است.

جمال‌الدین ابی‌الحسن علی بن یوسف قفطی صاحب کتاب تاریخ الحکماء از جمله کسانی است که به نقل از ابوحیان توحیدی صاحب کتاب الامتاع و الموائسه اسامی نویسندگان رسائل را ذکر کرده و می‌گوید: چون مصنفین رسائل اخوان الصفا اسامی خویش را کتمان نموده بودند در بین مردم در مورد آنان اختلاف وجود داشت و هر گروهی از روی حدس و گمان چیزی می‌گفتند گروهی آنان را به

۱- نصر، سید حسین، نظر متفکران اسلامی درباره طبیعت ص ۴۸، چاپ سوم (تهران: انتشارات خوارزمی، ۱۳۵۹)، ص ۴۸.